

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

© 2019 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIX

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

CRISTIAN TITUS FLORESCU, Profesorul Sabin Adrian Luca, IX

STUDII – STUDIES

- SABIN ADRIAN LUCA, TIBERIU BOGDAN SAVA, DORU PĂCEȘILĂ, OANA GAZA, IULIANA STANCIU, GABRIELA SAVA, BIANCA ȘTEFAN, Date radiocarbon din situl arheologic de la Turdaș – Luncă (Cercetările preventive ale anului 2011) (III)
Radiocarbon data from Turdaș – Luncă archaeological site (the preventive researches from 2011) (III)..... 1
- MARIUS-MIHAI CIUTĂ, BEATRICE CIUTĂ, Din nou despre reprezentările de onagri din mediul cultural vinčian timpuriu
New data about the onager representations in the early Vinča culture..... 17
- MIHAELA-MARIA BARBU, MIHAI GLIGOR, Industria litică cioplită aparținând grupului cultural Foeni din situl de la Alba Iulia – „Lumea Nouă” (jud. Alba) (II)
Chipped lithic industry belonging to Foeni cultural group from Alba Iulia – Lumea Nouă archaeological site (Alba county) (II)..... 45
- CAROL KACSÓ, Contribuții la cunoașterea reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe din Bronzul târziu în nord-vestul Transilvaniei
Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeitlichen anthropomorphen und zoomorphen Darstellungen im nordwesten Transsilvaniens..... 67
- HORIA CIUGUDEAN, CLAES UHNÉR, COLLIN QUINN, GABRIEL BĂLAN, OVIDIU-MAXIM OARGĂ, ADRIAN COSMIN BOLOG, GABRIEL BALTEȘ, După 25 de ani: grupul Cugir-Band în lumina noilor cercetări
Twenty five years later: The Cugir-Band group in the light of

	<i>recent research</i>	89
AUREL RUSTOIU, SANDOR BERECKI, Craftsmanship and community in the eastern Carpathian basin during the Late Iron Age (4 th -3 rd centuries BC)		
	<i>Meșteșuguri și comunitate în estul Bazinului carpatic în cea de a doua vârstă a fierului (sec. 4-3 a.Chr.)</i>	131
PÉTER FORISEK, Arrian and Colchis. <i>Some datas about the religion and culture of Colchis in the early 2nd century AD according to the Periplus by Flavius Arrianus</i>		
	<i>Arrian și Colchida. Câteva date despre religia și cultura Colchidei la începutul sec. II p.Chr. după Periplus de Flavius Arrianus</i>	161
CĂTĂLIN PAVEL, Mithras in Apulum – an iconographic case study		
	<i>Mithras în Apulum – un studiu de caz iconografic</i>	171
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, BOGDAN PÂCLIȘAN, Două altare romane de la Apulum recent descoperite.....		
	<i>Two roman altars from Apulum recently discovered</i>	185
ISTVAN FABIAN, Prevenirea și controlul epidemiilor în armata romană		
	<i>Prevention and control of epidemics in the Roman army</i>	193
CĂLIN COSMA, Două morminte cu cai descoperite în cimitirul din secolele VII-VIII de la Șpălnaca/Șugud (jud. Alba)		
	<i>Deux tombes des chevaux découvertes dans le cimetière du 7me-8me siècles de Șpălnaca/Șugud (dep. Alba)</i>	199

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII

RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

DAN ANGHEL, Suporturi pentru arderea ceramicii descoperite la Apulum		
	<i>Supports for firing ceramics discovered at Apulum</i>	227
SORIN ȘERBAN, Restaurarea unui vas glazurat de tip <i>kantharos</i> din colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia		
	<i>The restoration of a glazed kantharos from the collection of the National Museum of Union Alba Iulia</i>	241

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

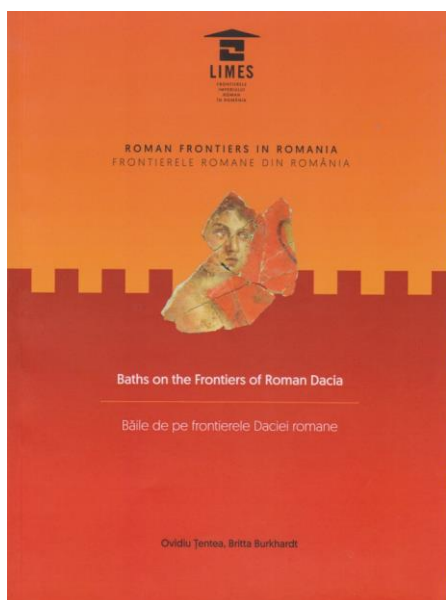
REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Alin Frînculeasa, Angela Simalcsik, Bianca Preda, Daniel Garvăn, <i>Smeeni – Movila mare: monografia unui sit arheologic regăsit</i> , Bibliotheca Mousaios 13, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, 517 pag., 136 planșe.....	249
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, Doina Benea, <i>Castrul roman de la Tibiscum</i> , Ed. ArtPres, Timișoara, 2018, 279 p., 65 figuri alb-negru, 8 planșe color.....	253
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Florian Matei-Popescu, <i>Between Dacia and Moesia Inferior. The Roman forts in Muntenia under Trajan. Între Dacia și Moesia Inferior. Castele Romane din Muntenia în timpul lui Traian</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2016, 70 p., 3 hărți, 26 figuri și fotografii color și alb-negru.....	255
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Britta Burkhardt, <i>Baths on the Frontiers of Roman Dacia. Băile de pe frontierele Daciei romane</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2017, 72 p., o hartă, 47 figuri și imagini alb-negru și color.....	259
RADU OTA, Dan Gheorghe Teodor, <i>Contribuții arheologice la problema etnogenezei românești</i> , Iași, Casa Editorială Demiurg, 2018, 149 pagini și 37 figuri alb-negru.....	262
RADU OTA, Dan Băcuet-Crișan, <i>Porta Mesesina în preajma anului 1000. Cercetări, situri, artefacte</i> , (ed. a 2-a) Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2015, 100 pagini, ilustrații și 53 figuri alb-negru.	268

NECROLOGURI

OBITUARIES

RADU OTA, GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, <i>In memoriam Doina Benea</i>	272
CĂLIN COSMA, <i>In memoriam Nicolae Gudea</i>	274
Lista autorilor.....	277

Ovidiu Țentea, Britta Burkhardt, *Baths on the Frontiers of Roman Dacia. Băile de pe frontierele Daciei romane*, Ed. Mega, Bucharest, 2017, 72 p., o hartă, 47 figuri și imagini alb-negru și color.

Radu OTA
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

În anul 2017 a văzut lumina tiparului o lucrare despre băile de pe frontierele Daciei romane, semnată de Ovidiu Țentea și Britta Burkhardt, specialiști în studierea epocii romane. Cartea a fost editată în cadrul programului național „LIMES”, Frontierele Imperiului Roman în România, desfășurat sub egida

Ministerului Culturii și Identității Naționale. Este redactată bilingv, în engleză și română, într-un stil atrăgător, care se adresează și publicului larg. Este structurată în patru capitole, concluzii și referințe bibliografice. Ar fi fost de preferat numerotarea capitolelor, pentru o mai bună orientare a cititorului.

În *Introduction/Introducere* autorii explică ceea ce reprezenta baia publică în urbanismul roman, dar mai ales în viața de zi cu zi a fiecăruia. Acestea sunt parte integrantă a dezvoltării și întreținerii individului, dar și a relațiilor interumane.

Autorii menționează că au pus accent pe *balnea*, băile de dimensiuni reduse, care au funcționat lângă castrule auxiliare, dar oferă informații și despre băile castrulelor legionare, sau cele publice, din interiorul orașelor romane. Celebrul filosof iluminist Voltaire susținea următoarele: „ca să ne înțelegem, trebuie să ne definim termenii”. Tocmai asta fac și autorii, explică utilizarea termenilor de *balnea* și *thermae*, utilizați în lucrări mai recente. Astfel, *thermae* se folosește pentru băile din castrule legionare sau cele de mari dimensiuni din orașe, iar *balnea*, pentru cele aflate în așezările civile de lângă castrule auxiliare.

În capitolul al doilea, *Glossary/Glosar de termeni*, sunt relatați toți termenii utilizați în explicarea părților componente ale unei băi publice. Următorul capitol este de fapt un repertoriu al băilor de tip *balnea*, identificate și cercetate (complet sau parțial) pe teritoriul Daciei romane, în care sunt cuprinse 31 descoperiri. Urmează un alt repertoriu de complexe termale, și anume cel pentru castrule legionare și orașe. Astfel, sunt atestate termele legionare de la

Potaissa și alte cinci *thermae* urbane. Lista este completată cu complexe termale descoperite recent la Alburnus Maior și Șibot (jud. Alba).

Băile legionare de la Apulum nu au fost identificate precis, dar se presupunea existența lor în *retentura dextra*. În urma unor cercetări efectuate în anul 1968 de R. R. Heitel, în interiorul Catedralei Romano-Catolice Sf. Mihail din Alba Iulia, fusese reperată o instalație de hypocaust care ar fi putut evidenția, printre altele, și un edificiu termal¹. Deocamdată prezența acesteia nu constituie un argument decisiv în identificarea termelor legiunii a XIII-a Gemina. În schimb, o cercetare recentă din primăvara acestui an, efectuată de colegii A. Timofan și C. T. Florescu în *praetentura dextra* a castrului, a evidențiat o clădire cu mai multe camere prevăzute cu hypocaust, pardosea din *opus signinum* și două cuptoare, care ar sugera prezența *thermae*-lor².

În ceea ce privește prezentarea termelor orașelor, țin să fac anumite precizări. Pe teritoriul primului oraș roman de la Apulum, *colonia Aurelia Apulensis*, nu a fost identificat până acum vreun edificiu termal. Evident că ar fi trebuit să existe cel puțin unul. Termele amintite aici sunt cele care fac parte din impresionantul Palat al Guvernatorilor celor trei Dacii (*Praetorium consularis*), cercetat de A. Cserni, cu unele mici întreruperi, între 1888-1908³. Ca o completare a informațiilor, trebuie precizat că în urmă cu un deceniu a fost dezvelit parțial un important edificiu termal (un *caldarium*, un *tepidarium*, trei cuptoare), aflat la 200 m sud-vest de sediul guvernatorilor⁴, care, din punctul meu de vedere, făcea parte din cartierul estic al *municipium Septimium Apulense*⁵, fiind al doilea complex de acest gen cercetat pe teritoriul celui de-al doilea oraș roman de la Apulum, *municipium Septimium Apulense*, pe lângă cel dezvelit de R. Ciobanu și colaboratorii în anii 90 ai secolului trecut⁶.

În *Conclusions/Concluzii* autorii explică rolul acestor băi publice în viața militară sau în cea a comunităților civile, și motivele care au determinat construirea de *balnea* în afara castrului auxiliare. De asemenea, aduc în discuție lipsa unor informații mai complete despre modul de construire și organizare a edificiilor termale, ținând cont că cele mai multe clădiri de acest gen au fost cercetate parțial.

Cartea este un manual util pentru cercetătorii care vor să aprofundeze tematica propusă. Asemenea demersuri istoriografice sunt binevenite pentru că este necesară popularizarea patrimoniului arheologic către publicul larg.

¹ Heitel 1985, p. 221; Moga 1998, p. 68.

²<https://alba24.ro/foto-termele-castrului-roman-de-la-alba-iulia-descoperite-in-cetatea-alba-carolina-sistem-complex-de-incalzire-prin-pardoseala-724889.html>.

³ Vezi: Rusu-Bolindeț *et alii* 2011; Ota 2012, cu bibliografia.

⁴ Rustoiu *et alii* 2010, p. 226.

⁵ Ota 2012, p. 147.

⁶ Ciobanu *et alii* 2000, p. 296-297, fig. 3-4; Ciobanu 2004, p. 333-335, fig. 3-4.

Bibliografie:

- Ciobanu 2004 - R. Ciobanu, „Les petits thermes d'Apulum. Typologie et décor”, (ed. L. Borhy) *Plafonds et voûtes à l'époque antique*, Budapest, 2004, p. 333-337.
- Ciobanu et alii 2000 - R. Ciobanu, A. Gligor, M. Drîmbărean, N. Rodean, “Raport privind cercetările arheologice de salvare din Dealul Furcilor și str. Arhim. Iuliu Hossu (Brândușei)-Alba Iulia. Campaniile 1996-1999 (2)”, *Apulum*, 37/1, 2000, p. 293-339.
- Heitel 1985 - R. R. Heitel, „Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968-1977). I”, *SCIVA*, 36, 3, 1985, p. 215-231.
- Moga 1998 - V. Moga, *Castrul roman de la Apulum*, Cluj-Napoca, 1998.
- Ota 2012 - R. Ota, *De la canabele legiunii a XIII-a Gemina la Municipium Septimium Apulense*, Alba Iulia, 2012.
- Rustoiu et alii 2010 - G. T. Rustoiu, A. Timofan, G. Bălan, A. Bolog, „Alba Iulia, Punct: str. Miron Costin, nr. 7”, *CCA*, campania 2009, 2010, p. 225-227.
- Rusu-Bolindeț et alii 2011 - V. Rusu-Bolindeț, T. Muntean, R. Varga, I. Strîmbu, G. Bounegru, *Palatul guvernatorului Daciei romane de la Apulum. O redescoperire a patrimoniului*, Cluj-Napoca, 2011.

Webografie:

- www.alba24.ro - <https://alba24.ro/foto-termele-castrului-roman-de-la-alba-iulia-descoperite-in-cetatea-alba-carolina-sistem-complex-de-incalzire-prin-pardoseala-724889.html>.